

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 617-631.

Geliş Tarihi-Received: 17.11.2022

Kabul Tarihi-Accepted: 16.12.2022

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1206200

Kazak Destanlarında Olumlu Tipler ve İşlevleri*

Positive Types and Their Functions in Kazakh Epics

Derya ÖZCAN GÜLER**

Mustafa USTA***

Öz

Olumlu tipler, destan geleneği içerisinde kahramanın yanında yer alan ve genellikle kahramana yardım eden tiplerdir. Bu makalede destana önemli katkısı olan olumlu tiplerin tespit edilmesine yönelik bir öneri sunmak ve tutarlı bir adlandırma yaparak işlevlerini belirlemek amacıyla “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti ve Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayılması Projesi” dâhilinde Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan on ciltlik Kazak Destanları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu inceleme yapısalci bakış açısı yöntemi kullanılmak suretiyle yapılmıştır. Bu yöntemle öncelikli olarak tekrar eden karakteristik eylemler tespit edilmiş, ardından da ilgili eylemlerin kahramana olan katkısı dikkate alınarak olumlu tipler belirlenmiştir. Belirlenen olumlu tiplerin de yapısal ve bağlamsal işlevleri metin merkezli ve bağlam merkezli halk bilim kuramlarından yararlanılarak yorumlanmıştır. Bu yorumlama sonucunda olumlu tiplerin yapısal işlevlerinin kahramanın maddi-manevi güç ve başarısını arttırmak, olay örgüsünü genişletmek olduğu görülmüştür. Bağlamsal işlevlerinin ise bireysel ve toplumsal eğitim ile kültürel mirası aktarma, rahatlama sağlama, siyasi ve sosyal destek sağlama olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, destan, tip, olumlu tipler, işlev.

Abstract

Positive types are the types who are next to the hero in the epic tradition and help the hero or positive types. In this article, ten volumes of Kazakh Epics published among the publications of the Turkish Language Institution within the scope of the Project of Determining the Epics of the Turkic World and Translating and Spreading them to Turkey Turkish were examined in order to provide a suggestion for the identification of positive types that contributed significantly to the epic and to determine their functions by making a consistent naming. This review was made using the structuralist perspective method. With this method, primarily recurring characteristic actions were determined, and then positive types were determined by considering the contribution of the relevant actions to the hero. The structural and contextual functions of the determined positive types were also interpreted by using text-centered and context-centered folklore theories. As a result of this interpretation, it has been seen that the structural functions of positive types are to increase the material-spiritual power and success

* Bu makale, Derya Özcan Güler danışmanlığında, Mustafa Usta tarafından hazırlanan “Kazak Destanlarında Yer Alan Tiplerin İncelenmesi” başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye, e-posta: derya.ozcan@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5601-2199.

*** Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Uşak/Türkiye, e-posta: mstafa.usta@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3080-8468.

of the hero, and to expand the plot. It has been determined that the contextual functions are individual and social education and transfer of cultural heritage, providing relief, providing political and social support.

Keywords: Kazakh, epic, type, positive types, function.

Giriş

Sözlü geleneğin bir ürünü olan destanlar bir milletin kültürel ve tarihi belleğinin aktarımını sağlayan önemli anlatılardandır. Anlatıcılar tarafından icra edilen bu ürünler, temel yapısı çok fazla değiştirilmeden bağlama göre her defasında yeniden oluşturulur. Bu sebeple de icra sırasında bir takım pratikler, anlatıcılar tarafından kullanılır. Bu pratiklerden biri de düzenli olarak tekrarladıkları yapısal formüldür. Tipler¹ de bu yapısal formülün en önemli parçalarından biri olarak çeşitli işlevlere sahiptirler.

Tiplerin tespit edilmesine yönelik belirli bir yöntemin uygulanması ve bu doğrultuda tiplerin işlevlerinin belirlenmesi amacıyla Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan on ciltlik “Kazak Destanları” içerisinde kahramanlık konulu olan “kırk sekiz” destanda yer alan olumlu tipler incelenecektir. Kazak destanlarının özellikle seçilme sebebi ise nitelik ve sayı bakımından oldukça zengin olmasıdır.

Destanların teşekkülünde kahramanların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bununla birlikte kahramanın yanında ya da karşısında bulunan tipler de bir bütünün parçalarıdır. Anlatıcılar, bu tipleri belli formüllerle icra sırasında metne dâhil eder. Böylece meydana gelen küçük birimler bütünü, yani destanı oluşturur. Bu açıdan metnin anlaşılması için bir bütün olan destanın parçalara ayrılarak incelenmesi, ardından da bu parçaların birbiriyle olan ilişkilerini dikkate alarak bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerekir. Tipler üzerinden yapacağımız bu parçalara ayırma işleminde en temel konu tipin belirlenmesi, bir sonraki problem ise tipin adlandırılmasıdır.

Vladimir Propp tiplerin belirlenmesinde, masalarda değişen ve değişmeyen değerlerden bahseder ve kişi adlarıyla kişilerin nitelikleri değişirken eylemlerin² değişmediğini söyler. Dolayısıyla aynı eylem farklı kişiler tarafından gerçekleştirilir. Propp’a göre bu işlevler genellikle tekrarlanır (Propp, 2018, s. 23). Destanlarda bu değişmeyen eylemleri tipler gerçekleştirir. Bu doğrultuda tipleri tespit edebilmek için makalede öncelikli olarak iki esas belirlenmiştir. Birincisi bir tipin -adına bakılmaksızın- farklı destanlarda da aynı eylemi sergileyip sergilemediği, ikincisi sergilenen bu eylemin karakteristik olup olmadığı. İncelenen destanlardaki karakterlerin³ bu iki parametreye uyması durumunda tip olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Tip adlandırmalarıyla ilgili de problemlerle karşılaşmaktadır. Ontolojik adlandırmalarda tipin sürekli isim değiştirmesi tutarlı bir adlandırma yapmaya imkân vermemektedir. Aynı anlatıların farklı varyantlarında bile isim değişiklikleri olabilmektedir. Örneğin Alpamış Destanı’nın Özbekistan varyantında “çocuksuzluk sorununa” çare bulan Hz. Ali’yken Kazak varyantında Baba Tüküti Şaşti Aziz’dir. Burada dikkat edilmesi gereken küçük parçayı oluşturan tipik eylemin değişmemesidir. Dolayısıyla bu tipik eylemi sergileyenin metin içindeki fonksiyonu iki varyantta da aynıdır. Bir diğer durum Kırk Kız ya da Kırk Yiğit’in kimi zaman kahramanın karşısında

¹ Anlatıma dayalı edebî ürünlerde toplumun inandığı temel kıymetlerin, belli bir düşüncenin ve topluluğun zihniyetini temsil eden; bu özelliği diğer özelliklerini örten kişilere tip denir (Erşahin, 2005, s. 333; TDK, 2011, s. 2357; Kaplan, 2016, s. 9; Belge, 2016, s. 23).

² Propp’a göre metnin içindeki işlev tiplerin eylemleridir. Dolayısıyla tiplerin eylemleri anlatıların alt birimleridir (Propp, 2018, s. 22-25).

³ Makalede karakter kelimesi üst başlık olarak kullanılmıştır. Düz (tip) ve değişken (yuvarlak) karakter ifadeleri ise alt başlık konumundadır.

kimi zaman da yanında yer alması meselesidir. Böyle bir durumda her iki Kırk Yiğit'in destanda üstlendiği fonksiyon birbirinden farklıdır. Kırk Yiğit şeklinde yapılacak bir adlandırma ise kargaşaya sebep olacaktır. Bundan dolayı makalede tiplerin isimlendirilmesi eylemlerinden hareketle yapılacaktır.

İncelenen “kırk sekiz” destanda olumlu tiplerle olumsuz tiplerin ayrımının yapılması da bir diğer önemli konudur. Kahramanın faydasına ve ona yardım etmeye yönelik eylem sergileyen tipler makalede olumlu tipler olarak değerlendirilecektir.

İlgili tespitlerin ardından tiplerin işlevlerinin belirlenmesine geçilecektir. Bu noktada da işlevden ne kastedildiği önem taşımaktadır. Halk bilimi alanında yapılan çalışmalarda işlevle ilgili temelde iki yaklaşım olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Vladimir Propp'un yaklaşımıdır. Propp'un (2018, s. 22-25) işlevden kastı yapısal birimlerin metni oluşturmadaki katkısıdır. Bir diğer isim ise William Bascom'dur. Bascom (Çobanoğlu, 2010, s. 256-257) işlevi, metnin birey ve toplum üzerindeki etkisi olarak değerlendirir.

Makalede de bu iki yaklaşım sentezlenerek olumlu tiplerin metne olan etkisi yapısal işlev, birey ve toplum üzerindeki tesiri de bağlamsal işlev olarak değerlendirilecektir.

1. Kazak Destanlarındaki Olumlu Tipler

Destanlarda, kahraman merkezde olmakla birlikte kahramanın yararına olacak eylemler sergileyen ve kahramanın yanında duran tipler de önemli bir yer tutar. Çalışmada bu tiplere “olumlu tipler” denmiştir. Destanda kahraman ve olumlu tiplerin haricinde eylemleriyle kahramanın karşısında yer alan olumsuz tipler de vardır. Buna bağlı olarak da destanda metin içi üç ayrı işlev ortaya çıkar. Bu işlevlerin nasıl paylaşıldığı sorusuna cevap bulmaya çalışan Propp (2018, s. 80-81), işlevlerin belli alanlara göre kümelendiğini söyler. Bu alanlar işlevleri gerçekleştiren tiplerin eylem alanlarıdır.

Kazak destanlarında “olumlu tiplerin” sergilediği, ideal olarak ifade edebileceğimiz destan akışını etkileyen eylem alanları ise şunlardır:

Tablo 1. Olumlu tiplerin eylem alanı

E1	Darda Kalanı Kurtarma
E2	Yönlendirme veya Görev Verme
E3	Çocuksuzluk Sorununa Çare Bulma
E4	Haber veya Bilgi Verme
E5	Kahramanı Eğitime ve Erginleme
E6	Kahramanın Yanında ya da Tek Başına Savaşma
E7	Kahramanın Yanında ya da Tek Başına Sefere Çıkma
E8	Yardım İsteme
E9	Çocuksuzluk Sorunu Yaşama
E10	Çocuksuzluğa Çare Arama
E11	Toy ve Sacı Düzenleme
E12	Hamilelik ve Doğumunu Olağanüstü Yaşama
E13	Yöntem Söyleme
E14	Kötülük Olduğunu ya da Olacağını Sezme
E15	Âşık Olma
E16	Evlenme
E17	Evleneceği Adayı Sınama
E18	Tutsaklıktan Kurtulmaya Yardım Etme
E19	Yaralı Kahramanı Ölümünden Kurtarma

E20	Nasihah ve Duada Bulunma
E21	Bariş Tesis Etme
E22	İdeal Bir Kadına Hizmet Etme
E23	Sevgililerin Buluşmasını Sağlama
E24	Kahramanın Bir Yakınuna Âşık Olma
E25	Kahramana Karşı Savaşma
E26	Hatasını Anlayıp Dost Olma

İncelenen kırk sekiz Kazak destanı yapısal birimlere ayrıldıktan sonra “dokuz” olumlu tip tespit edilmiştir. Tespit edilen bu olumlu tiplerin de kendi etkinlik alanları vardır ve bu etkinlik alanı değişmemektedir. Çalışmanın bu bölümünde tespit edilen dokuz tipin eylem alanları ve işlevleri alt başlıklar halinde incelenecektir.

1.1. Kahramanın Yardımcısı Tipi

Kahramanın arkadaşı -ki çoğunlukla bu şekildedir- ya da olağanüstü özellikler gösteren yoldaşı olan kahramanın yardımcı tipi; kahramanın sefer ve savaşlarında ona yardımcı olup zafer kazanmasına katkı sağlar. Bu tip, kahraman kadar olmasa da gücüyle bilinir. Genellikle düşman tipinin adamları ile mücadele eder. Böylece destanda kollektif bir güç ve kuvvet gösterisi sergilenir.

Kazak destanlarında “kırk dokuz” tane kahramanın yardımcı tipi tespit edilmiş, bunların içerisinde Orak ile Mamay, Oljabay Jene Kırk Batır ile Ermek Batır destanlarında geçen “Kırk Yiğit” ve Manas Ulu Tuyakbay Destanı’ndaki “on bir beyin çocukları” tek tip olarak kabul edilmiştir. Kahramanın yardımcı tiplerinden biri olan Kulınşak ise hem Narik hem de Şora destanlarında yer alır. Kahramanın yardımcı tipi Kazak destanlarında “E4. Haber veya bilgi verme, E6. Kahramanın yanında ya da tek başına savaşma, E7. Kahramanın yanında ya da tek başına sefere çıkma, E8. Yardım isteme, E24. Kahramanın bir yakınına âşık olma, E25. Kahramana karşı savaşma, E26. Hatasını anlayıp dost olma” eylemlerini sergiler.

İncelenen kırk sekiz destandan “yirmi dokuzunda” kahramanın yardımcı tipine rastlanır. Bu yirmi dokuz destanda tekrar edilen eylemlerle birlikte toplam “doksan altı” eylem sergilenir. Bunların içerisinde kahramanın yanında ya da tek başına savaşma “kırk üç”, kahramanın yanında ya da tek başına sefere çıkma eylemi de “otuz” kez gerçekleşir. Dolayısıyla kahramanın yardımcı tipinin en temel işlevi, kahramana savaşma kabiliyeti ile destek olmaktır. Savaşların ordularla yapıldığı gerçeğinden hareketle güçlü askerlere ihtiyaç duyulur. Bu yönüyle kahramanın yardımcı tipi güçlü bir ordunun önemli unsurlarından biridir. Onun varlığı aynı zamanda kahramanı iyi bir komutan olarak belirginleştirir. Bu durum kahramanın maddi-manevi gücünü de artırır.

Örneğin Savrık Batır Destanı’nda Savrık herkese haber gönderince Bayseyit ve Sızdık askerlerini toplayıp Savrık’ın yanına gelir. Bu yiğitler gece yarısı olduğunda Kolpakov ve kalabalık askerlerine üç koldan ablukaya alarak saldırıp savaşı kazanırlar (Jumandilova vd., 2015, s. 256-261).

Adem Balkaya (2017, s. 27-40) bilge, savaşçı, çoban, kadın, büyüten /besleyen, dini kişilikler, hayvanlar, eşya ve kutsal aletler, yiyecek ve içecekler alt başlıklarında verdiği kahramanın yardımcı tiplerinin akrabalık ve soy birlikteliğini sağlama, kahramanın sefere çıktığında karşılaşacağı güçlükleri çözme işlevlerinin olduğunu ifade eder. Ona göre anlatılarda kahraman bütün sıfatları üzerinde barındırsa da yardımcıya ihtiyaç duyar. Bu açıdan da bu tipler kahramanın eksikliklerini giderir. Kahraman pasifleştiğinde yardımcı(lar) işlerlik kazanarak mücadeleyi kahramanın lehine çevirir. Bununla birlikte anlatının mükemmeliyetine de hizmet ederler.

Kazak destanlarında kahramanın yardımcısı tipleri üç ayrı özellik gösterir. Bunlardan ilki kahramanın yardımcısı ve askeri olma özelliği ile Kazak destanlarında yer alan kahramanın yardımcısı tipleridir. Bu tiplerle özellikle komuta kademedeki kahramandan sonraki kişinin önemi vurgulanır ve gerçek hayatta stratejik dağılımın yapılması sağlanır. Kimi zaman “kahramanın yanında ya da tek başına savaşma” eylemi sergilerken ilgili tipler düşman tipi tarafından öldürülür. Bu ölümle birlikte güçlü olanı yenen düşman herkes tarafından yenilmez olarak algılanmaya başlar. Bu sırada kahraman meydana çıkar ve düşmanı öldürür. Nitekim Barak Batır Destanı’nda (Karaca, 2007, s. 35-45) Barak, Alaköpek’i öldürürken Kalmukların hepsi de korkup kaçarlar. Böylece kahramanın güç ve kuvvetinin ne kadar fazla olduğuna dikkat çekilir.

Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde ikinci olarak önceleri olumsuz eylemler sergileyerek kahramanın karşısında yer alan ancak sonradan bu yaptıklarından pişman olup kahramanın yanında yer alan kahramanın yardımcısı tipleri vardır. Bu tipler özellikle “E26. Hatasını anlayıp dost olma, E6. Kahramanın yanında ya da tek başına savaşma” eylemleri sergilerler. Örneğin Köroğlu Destanı’nda (Arıkan, 2007a, s. 219-223) Reyhan Arap, Köroğlu’nun yengesini kaçırmak ve Köroğlu ile savaşarak olumsuz eylemler sergiler. Ancak sonradan bu yaptıklarından pişman olup özür diler. Hatta Köroğlu’nun Şağdat Han ile yaptığı savaşta dört yüz bin kişilik ordusuyla Köroğlu’nun yanında savaşır.

Bu tarz değişken tipler son durulan noktayı temsil ederler. Önceleri olumsuz eylemler sergilerken bir değişiklik göstermedikleri gibi pişman olup olumlu eylemler sergilediklerinde de değişiklik göstermezler. Yani sürekli gelgitleri olan karakterler değildir. Ayrıca bilerek kötülük yapan ve bu kötülüğü sonuna kadar sürdüren bir tiplerle kötülükten bir şekilde vazgeçmiş bir tip aynı özellik ve eylemlere sahip değildir. Kazak destanlarında yer alan Reyhan Arap, Kızılbay ve Karaman’ın nihai olarak kahramanın yanında yer almaya başlaması onların olumsuzluktan tamamen sıyrıldığını ve olumlu bir tip olarak destanda yer aldıklarını gösterir. Böylesi bir yol tercih edilerek anlatının kurgusu ilginçleştirilir. Ayrıca anlatıcı destana birden fazla tip almak zorunda da kalmaz. Bununla birlikte her zaman hatadan dönülebileceği, önemli olanın en son durulan nokta olduğu dersi verilir ve yapılan kötülükten pişmanlık duyularak doğruya yönelme teşvik edilir.

Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde üçüncü olarak da olağanüstü özelliklere sahip olan tipler vardır. Bu tipler; Kazak destanlarında at ve mızrak olarak karşımıza çıkar. Destanlarda ontolojik açıdan hayvan ya da nesne olarak yer alan motifler, olayların yönünü değiştirecek derecede eylemler sergilemezler. Kahramanı başarılı olmasını sağlamak ve olayı ilginç kılmak için tıpkı insanlar gibi eylem sergilediklerinde ise motif olmanın ötesine geçerek kahramanın yardımcısı olan bir tipe dönüşürler. Türk destan geleneği içerisinde buna en iyi örnek “at”tır. Hemen hemen her destanda kahramanın yanında yer alan atlar bazı olağanüstü özelliklere sahip olabilirler ve bu yönleriyle destanda tip olarak yer alırlar.

Kazak destanlarında atın yanında kahramanın kullandığı mızrak ve kılıç da benzer eylemler sergileyerek tip olarak karşımıza çıkar. Kahramanın yardımcısı tipleri içerisinde atın, mızrağın ve kılıcın tipik eylemi ise “E4. Haber veya bilgi verme”dir. Bu eylemle olağanüstü bir özellik sergileyip kahramanı kötülüklerden korur. Örneğin Kökşe Oğlu Er Kosay Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 969) Kosay uyurken bakır toynaklı Jiyrenşe at Kosay’ın yanına gelerek Kalmukların saldırıya geçip yurdu işgal ettiklerini söyler.

Carl Gustav Jung da anlatılardaki yardımcı hayvanların insandan daha üstün bir zekâya sahip olduklarına dikkat çeker (Jung, 2020, s. 112). Nitekim kahramanın

yardımcısı tiplerinden olan bu tipler elde edilmesi zor haber ve bilgileri tıpkı olağanüstü kurtarıcı tipi gibi elde ederek kahramana söyler. Bu sayede kahraman karşılaşacağı tehlikeden kurtulur. Bu tipler aracılığıyla toplumun idealleştirdiği hedefler doğrultusunda ilerlendiğinde kâinatın bir hizmetkâra dönüşeceği öğretilir. Bu öğretiyi ile toplum kendi değerleri doğrultusunda savaşmaya motive edilmiş olur.

1.2. Olağanüstü Kurtarıcı Tipi

Destanlarda kahramanlar, güç ve kuvvetin simgesi olmakla birlikte zaman zaman zor durumda kalabilirler. Benzer şekilde olumlu tipler de dünyevi güç ve sebeplerin çözüm olamayacağı hadiselerle karşılaşabilirler. Bu durumlarda olağanüstü kurtarıcı tipi ortaya çıkararak kahramanı ya da olumlu tipleri içinde buldukları zor durumdan kurtarır.

İslamiyet öncesinde bozkurt, İslamiyet sonrasında çoğunlukla Hızır olarak karşımıza çıkan bu tip; yapılan çalışmalarda Hızır, veli, kılavuz, bilge tipi gibi isimlerle yer almıştır (Kaplan, 2016, s. 60-119; Jung, 2020, s. 96-99; Temur, 2012, s. 93; Duman, 2012, s. 192-198).

Makale kapsamında incelenen Kazak destanlarında ise Baba Tükti Şaşti Aziz, Hz. Ali, Kırklar, gayb erenler, Ğavıs, Ğıyas, Ağzam, pır, Hızır, İlyas, Arşılan vb. olmak üzere toplam “on altı” olağanüstü kurtarıcı tipinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu on altı olağanüstü kurtarıcı tipi, Kazak destanlarından “on yedisinde” yer alır. Bu destanlarda yer alan olağanüstü kurtarıcı tipi “E1. Darda kalanı kurtarma, E2. Yönlendirme veya görev verme, E3. Çocuksuzluk sorununa çare bulma, E4. Haber veya bilgi verme, E5. Kahramanı eğitme ve erginleme” eylemleri sergiler. Bu tipin incelenen destanlarda toplamda “elli” kez eylem sergilediği görülmüştür. Elli eylemin “yirmi dokuzu” darda kalanı kurtarma, “sekizi” yönlendirme veya görev verme, “altısı” çocuksuzluğa çare bulma, “beşi” haber veya bilgi verme ve “ikisi” de eğitme veya erginlemedir.

Olağanüstü kurtarıcı tipi, Kazak destanlarında en çok darda kalanı kurtarma eylemini sergilemekle birlikte diğer eylemlerinin temelinde de kurtarma söz konusudur. Bu açıdan olağanüstü kurtarıcı tipi Kazak destanlarında darda kalanı kurtarma, rehberliğe ve bilgiye ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma işleviyle yer alır. Örneğin Tana Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 585-589) Tana, otuz beş yaşına gelmesine rağmen çocuğu olmadığı için keramet sahibi olan Baba Tükti Şaşti Aziz’in mezarına gider. Burada Kur’an okuyup dualar ederken uyuyakalır. Tan yeri aydınlandığında ona yardım edildiğine ve Allah’ın dileğini gerçekleştirdiğine dair sözler duyar. Böylece soyunu devam ettirememeye, bir noktada da kendisini koruyacak bir evlada sahip olamama sorunundan Tana’yı olağanüstü kurtarıcı tipi kurtarır.

Olağanüstü kurtarıcı tipinin bu eylemleri sergilerken gerek ejderha⁴ suretinde görülmesi gerekse kahramanın yenilmek üzereyken meydana çıkması kurguyu ilginçleştirir, hacmi arttırır. Onun sergilediği bu eylemler sayesinde kahraman da ervahlı sayılarak yenilmez kabul edilir. Böylece toplumdaki bireylerin, zor bir durumla karşı karşıya kaldıklarında yaratıcıya ve onun yeryüzündeki temsilcilerine sığınması sağlanır. Savaşın kırılma noktalarında bu tip kahramanın düşmana ceza vermesine katkı

⁴ Parpariya Destanı’nda Parpariya, düşmanı Şamakan ile uzun süre dövüştükten sonra yaralanır. Zor durumda kalan Parpariya dua edip pırlarından yardım istediğinde Baba Tükti Şaşti Aziz, ışık çalarak ejderha kılığında görülür. Düşmanlar onu görünce korkup geri çekilir. Parpariya ise ejderhayı gördüğünde sevinir (Sengirbayev, 2007, s. 109).

sağlanarak gerginliği ortadan kaldırır, buna bağlı olarak da savaşlarda bir koruyucunun varlığıyla halkın motivasyonu yüksek tutulur.

1.3. İdeal Baba Tipi

İdeal baba tipi destan içerisinde asli tiplerden biridir. Genellikle yönetici ve zengin, nadir olarak da fakir olan bu tip kahramanın dünyaya gelmesinde, kahramanın başarıya ulaşmasında rol oynayan tiplerdendir.

İncelenen Kazak destanlarında ideal baba tipi “E9. Çocuksuzluk sorunu yaşama, E10. Çocuksuzluğa çare arama, E11. Toy ve saç düzenleme, E2. Yönlendirme veya görev verme” eylemlerini sergiler. Kazak destanlarının yirmisinde ideal baba tipi yer alır. Bu destanlarda yer alan ideal baba tipleri ise şunlardır: Veli Han (Arıkan, 2007b, s. 38-222), Kubakan (Arıkan, 2007b, s. 223-327), Kulamergeren (Arıkan, 2007b, s. 341-345), Musahan (Sengirbayev, 2007, s. 256-291), Karadön (Sengirbayev, 2007, s. 384-423), Süyiniş (Sengirbayev, 2007, s. 476-509), Narik (Sengirbayev, 2007, s. 609-669), Kögis (Sengirbayev, 2007, s. 566-607), Kıdırbay (Sengirbayev, 2007, s. 745-827), Akjonas (Sengirbayev, 2007, s. 999-1045), Narik (Korgonbekov, 2010, s. 26-190), Molaksay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 21-25), Karabay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 195-209), Bayböri (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 37-173), Alimbay (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 175-229) ve Murat (Jumandilova vd., 2015, s. 156-175). Nuradın Destanı’nda ise ideal baba tipinin adı verilmez (Sengirbayev, 2007: 185-189). Bunların içerisinde Er Begzet Destanı’nda yer alan Murat dört eylemin dördünü de gerçekleştirir. Kubakan, Karabay, Kögis, Musahan ve Alimbay ise birer eylemle Kazak destanlarında yer alırlar.

Toplam “otuz dokuz” eylem sergileyen ideal baba tipinin E9 ve E10. eylemleri “babalık” statüsü ile ilgilidir ve destanlara olan işlevleri bu statüsünün etkisiyledir. Elde ettiği güç ve kudrete rağmen çocuk sahibi olamayan baba tipi, bu soruna çare bulmak için olağanüstü gücü olan ve yaratıcı ile arasında bağ kuracak olan olağanüstü kurtarıcı tipine doğru bir yolculuk yapar.

Çocuksuzluk sorunu bir anlamda hem Kuran’da hem de Tevrat’ta geçen, halk arasında da oldukça yaygın olarak anlatılan Hz. İbrahim kıssasının tekrarı niteliğindedir. Ancak bu tekrarın içerisine birçok mitik ve dini unsur girer. Örneğin olağanüstü kurtarıcı tipi ile bağlantı kuran ideal baba tipi çocuk sahibi olmakla kalmaz aynı zamanda oğlunu yani kahramanı kutsal ile temasa geçirir. Bu sayede kahraman mistik bir koruyucu tarafından muhafaza edilmeye başlanır. Tüm bunlar ise yeni bir olay örgüsü oluşturup anlatıyı genişletir. Çocuk sahibi olunmasıyla birlikte de çözümsüz gibi görünen problemlere çözüm bulunabileceği fikri uyandırılır.

İdeal baba tipi çocuk sahibi olunca da tıpkı Hz. İbrahim gibi kurban keser toy ve sacı düzenler. Örneğin Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 755) çocuğu olmayan Kıdırbay bu soruna çare bulmak için yola çıkar. Bir mezarın yanında uyuya kaldığında Arşılan gelip ona çocuğu olacağını söyler. Böylece kahraman da kutsalla ilk teması kurar. Bu habere çok sevinen Kıdırbay, oğlu olduğunda şanı şöreti her yana yayılsın diye doksan kollu Nogay halkına büyük bir eğlence düzenler.

Kahramanın doğumundan sonra da ideal baba tipi; “yönlendirme veya görev verme eylemi” ile kahramana deneyim ve tecrübelerini aktararak ülküsü doğrultusunda varlık göstermeye devam etmesini sağlar. Jubanış Destanı’nda (Sengirbayev, 2007, s. 387-389) olduğu gibi ideal baba tipi sefere çıkacak olan oğluna taktikler vererek başarılı olmasını sağlar. Bunun sonucunda da bilgi ve tecrübeye dikkat çekilir.

1.4. İdeal Sevgili Tipi

İdeal sevgili tipi olumlu tipler içerisinde yer alarak kahramanın ideallerine maddi-manevi katkı sağlayan tiplerden biridir. Bu tip Türk olabileceği gibi düşman kızlarından biri de olabilir. Örneğin Köroğlu Ğavazhan Kıssasında Julduzay (Arıkan, 2007a, s. 647-649), Köroğlu Türkmen Kasımhan Kıssası'nda Jamila (Arıkan, 2007a, s. 721-801), Orak ile Mamay Destanı'nda Kozan'ın kızı (Sengirbayev, 2007, s. 263), Mırkı Batır Destanı'nda Külâyım (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215) ve Alpamış Destanı'nda Karaközayım (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 54-77) kahramanın düşmanı olduğu tiplerin kızlarıdır.

İster Türk olsun ister düşman kızı olsun ideal sevgili tipi, bozkır kültürünün ideal kadın tipini yansıtır. Bu kadınları idealleştiren ise sadakate, güzelliğe ve kültürel değerlere sahip olmalarıdır (Çobanoğlu, 2015, s. 109).

Çalışma kapsamında incelenen kırk sekiz Kazak destanından on yedisinde "yirmi" tane ideal sevgili tipinin yer aldığı tespit edilmiştir. Sevgili tipinin destan sayısına göre fazla olma sebebi ise Köroğlu anlatmasının Ğavazhan kolunda ve Alpamış Destanı'nda olduğu gibi kahramanın birden fazla sevgilisinin olmasıyla ilgilidir. Kazak destanlarında ideal sevgili tipi "E13. Yöntem söyleme, E15. Âşık olma, E16. Evlenme, E17. Evleneceği adayı sınama, E18. Tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme, E19. Yaralı kahramanı ölümden kurtarma" eylemlerini toplam "otuz altı" kez sergiler. İdeal sevgili tipinin etkinlik alanında yer alan altı eylemin altısını da gerçekleştiren bir tip yoktur. Hatta yedi tip sadece bir eylem sergilemiştir. En fazla eylem sergileyen tipler ise üçer eylem sergileyen Julduzay, Karaközayım ve Nazım'dır. Bu tipin en karakteristik eylemi ise yedi ideal sevgili tipi dışında hepsinin gerçekleştirdiği "âşık olma" eylemidir.

Köroğlu Ğavazhan Kıssası'nda Zeynepgül obalarına gelen Ğavazhan'ı görür görmez (Arıkan, 2007a, s. 647); Kubıkul Destanı'nda Akbilik, Kubıkul 'u rüyasında görünce (Arıkan, 2007b, s. 153); Kambar Batır Destanı'nda ise Nazım, Kambar'ın adını duyar duymaz âşık olur (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 179-183). Âşık olan ideal sevgili tipi bazen de kahramanla evlenir. Bazı çalışmalarda bu durumda ideal eş tipi adlandırması yapılır. Bu makalede böylesi bir ayrıma gidilmeyerek sevgili kelimesi ikisini de kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Metin Ekici, kadın tipler için aktif ve pasif ayrımını yapar. Aktif olanların destandaki olayın içine bizzat dâhil olup evleneceği kişiyi dahi belirleme gücüne sahip olduklarına dikkat çeker (Ekici, 2000, s. 15). Buradan hareketle Kazak destanlarında ideal sevgili tiplerinden pasif olanlar sadece "âşık olma" ve "evlenme" eylemlerini sergilerler. İnsan yaşamında doğuştan olan bu eylemlerin temelde kurguyu gündelik hayata yakınlaştırma işlevine sahip olduğu söylenebilir. Kazak destanlarında ideal sevgili tiplerinden aktif olanlar ise "yöntem söyleme", "evleneceği adayı sınama", "tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme", "yaralanan kahramanı ölümden kurtarma" gibi eylemler sergilerler.

Örneğin Köroğlu Ğavazhan Kıssası'nda Julduzay hem Ğavazhan'ı sınar hem de ona yöntem söyler (Arıkan, 2007a, s. 673-681). Bu eylemle ideal sevgili tipi iyi at sürmek gibi kahramanın birtakım özelliklerinin destanda yer almasına zemin hazırlar. Tutsaklıktan kurtulmaya yardım etme eylemi ise Dede Korkut'taki Bayburt Hisarı'nın kızının Beyrek'i kurtarmasına (Ergin, 2018, s. 130-136) benzer olarak Kazak destanlarında Külâyım⁵ (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215) ve Karaközayım (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 99-112) nezdinde görülür. Sadece Bazar Batır Destanı'nda Külkayşa

⁵ Mırkı Batır Destanı'nda Külâyım kahramanı değil zindanda beraber oldukları kahramanın yardımcısı tipine âşıktır. Tutsaklıktan da hem kahramanın yardımcısı tipini hem de kahramanı kurtarır (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 199-215).

düşman kızı değildir ancak benzer işlevle o da kahramanı tutsak olduğu yerden kurtarır (Jumandilova vd., 2015, s. 145-147). Köroğlu Çavazhan Destanı (Arıkan, 2007a, s. 701-703) ve Bazar Batır Destanı'nda (Jumandilova vd., 2015, s. 104-107) yaralı kahramanı ölümden kurtaran ideal sevgili tipi, Köroğlu Çavazhan Kısası (Arıkan, 2007a, s. 675-681) ve Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı'nda (Sengirbayev, 2007, s. 771-775) söylediği yöntemlerle kahramanın önündeki engelin ortadan kalkmasına ve başarıya ulaşmasına zemin hazırlar.

E17, E18 ve E19 eylemleri ile ideal sevgili tipi hem düğümlenen anlatıyı çözüme kavuşturur hem de umulmadık bir anda sahneye çıkararak gerginliği ortadan kaldırır. Böylece dinleyenlere zorluklardan bir çıkışın var olabileceği ümidi aşılır.

1.5. İdeal Anne Tipi

Türk destan geleneği içerisinde kadınlar bazen anne, eş, kız kardeş gibi ontolojik özellikleriyle tiplendirilirler. Genellikle kahramanın annesi olan⁶ ideal anne tipi de bu tiplerden biridir. Bununla birlikte ideal anne tipi bilgi ve deneyimleriyle de ön plana çıkar. Çoğunlukla bir bey ya da han eşidir ancak destanda eş olmasıyla değil kahramana olan katkıları ve sevgisi ile dikkat çeker. Bu durum destan geleneğinde tüm olumlu tiplerin yönünün kahramana dönük olması ile ilgilidir.

Kazak destanlarında ideal anne tipi "E12. Hamilelik ve doğumunu olağanüstü yaşama, E13. Yöntem söyleme, E14. Kötülük olduğunu ya da olacağını sezme" eylemlerini toplamda "yirmi iki" kez sergiler. Bu tip, incelediğimiz kırk sekiz destanın "on dördünde" yer alırken sekizinde bir kez eylem sergiler. Geriye kalan altı destandan biri olan Jubanış Destanı ve Köroğlu Kısası'nda ise aynı eylemi (yöntem söyleme) iki kez yapar.

Destanlarda anne; aklın ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik, bakıp büyüten, bereket ve besin sağlayan, adeta yeniden doğuşun simgesidir. Destan içerisinde bu tip; kişisel anne ve mitik değerleriyle kahramana bir anlam yükleyerek katkı sağlar (Jung, 2020, s. 23-24). Bu katkı ideal anne tipinin hamilelik sürecinde bir kutsalla teması geçmesi ile yakından ilgilidir. Jirmunskiy ise Hz. Meryem'e değinerek olağanüstü çocuk sahibi olmanın bakire olarak hamile kalma görüşüyle bağdaştığını, bu tipin eski mitolojik görüşlere uygun motifler olan elma yiyerek, sihirli pınardan su içerek hamile kaldığını söyler (Jirmunskiy, 1960, Arıkan, 2003, s. 108-109'dan). Kazak destanlarına baktığımızda da hamilelik sürecinde Şora Batır Destanı'nda (Korgonbekov, 2010, s. 46-50) pınar kenarındaki ak dikenin Kulkanı'sın eteğine yapışması, Alpamış Destanı'nda (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 45-47), Baybörü'nin karısının alnına çalının batması Jirmunskiy'nin ifade ettiği tarzdaki motiflerdir. Çocuk sahibi olma sırasında gerek olağanüstü kurtarıcı tipinin tasviri gerekse bazı söylemlerin İslami olması geçmişteki inanç ve uygulamaların yeni inanç sistemi ile sentezlendiğini gösterir.

"Yöntem söyleme" ve "kötülük olduğunu ya da olacağını sezme" eylemlerinin ideal anne tipi tarafından çoğunlukla birlikte gerçekleştirilmesi ise bu tipin oldukça donanımlı olduğunu gösterir. Örneğin Kulamerger- Joyamerger Destanı'nda (Arıkan, 2007b, s. 361-365) ideal anne tipi olan Marjan gördüğü bir rüyadan hareketle Kulamerger'in başına kötülük geleceğini hisseder. Bunun üzerine oğlu Joyamerger'e bir yüzük ve altın ok verip babasını nasıl kurtarması gerektiği ile ilgili tavsiyeler verir.

Bu eylemlerle ideal anne tipi kendi şahsiyetinin yüceltmekten ziyade kahramanın ülküsüne hizmet eder ve maddi-manevi varlığını arttırır. Yani ideal anne tipi sadece

⁶ Köroğlu Destanı ve Köroğlu Kısası'nda Köroğlu'nun annesinin doğumdan önce vefat etmesine bağlı olarak yöntem söyleme ve kötülük olduğunu ya da olacağını sezme işlevi yengeye verilmiştir.

kahramanı doğuran bir tip değildir, aynı zamanda kahramana yön verendir. Bu yönüyle de kendisi idealleşir. Bu tip; kahramanın var olmasına hizmet etme ve kahraman doğduktan sonra da başarılı olmasına katkı sağlamasıyla önemli bir yer teşkil eder.

1.6. Haberci Tipi

Haberci tipi kahramana verdiği haber ve bilgilerle ona ön bilgi veren, önsezeri kuvvetli olan olumlu tiplerden biridir. Kahraman, bu tipten aldığı haber ve bilgilerle tedbir alır ya da işi kolaylaştırır. Haberci tipi sosyal statü bakımından genellikle çoban olmakla birlikte nadir olarak da ihtiyar ve kadındır. Çobanlar bozkır kültürünün ve göçebe hayatın tesiri ile destan geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki kimi zaman kahraman kadar güçlü olabilirler.

İncelenen destanlarda haberci tipi sadece “E4. Haber veya bilgi verme” eylemi sergiler. Bu eylemleri toplamda “on” kez gerçekleştirerek “sekiz” destanda yer alır. Yurdundan uzaklaşan kahraman, varacağı yere yaklaştığında haberci tipi ile karşılaşır. Kahraman kendisini tanıtmaya da haberci tipi onu tanır, ardından da kahramanın ihtiyacı olan haberi veya bilgiyi verir. İhtiyaç duyulan bu haber ve bilgi; kahramanın kendi yurduyla ilgili, düşman yurduyla ilgili ve birileriyle ilgilidir.

Örneğin Karabek Batır Destanı’nda Karabek ablası Hanbiybi ve Karaman’ı yanına alıp yurduna dönerken bir çobanla karşılaşır. Karabek çobana yaklaşıp yurttan neler olup bittiğini sorunca çoban, Karabek’i tanır ve boynuna sarılıp ağlar. Parayla satın alınan Kalkan’dan bahsederek yurdun ve halkın başına gelenleri anlatır (Arıkan, 2007b, s. 463-467). Bu bilgi ve haberler sayesinde kahraman ön bilgi edinmiş olur ve yapmak istediğini daha hızlı yapma imkânı bulur. Bu tiplerle birlikte özellikle savaş zamanlarında devleti yönetenlere her türlü bilgi ve haber akışının sağlanması teşvik edilir.

1.7. Bilge Devlet Adamı Tipi

Türk devlet geleneğinde bilgi ve tecrübesi ile hakanın yanında yer alan bir yardımcının olduğu görülür. Bu kişi hakana verdiği tavsiyelerle sosyal, siyasi ve askeri başarılar kazanılmasını sağlar. Destan geleneği içerisinde de benzer işlevlerle bilge devlet adamı tipine yer verilir.

Oğuz Kağan Destanı’ndaki Uluğ Türk kahramanlık destanlarında bilge devlet adamı tipinin proto-tipidir. Benzer şekilde Bakay ve Dede Korkut da bu tipe örnek olarak verilebilir (Çobanoğlu, 2015, s. 106). Abdülkadir İnan’ın Türk töre ve ayinlerini ilk olarak İrkil Ata’nın koyduğunu aktarması (İnan, 2020, s. 196) bu tipin devlet yönetiminde ne derece söz sahibi olduğunu da göstermektedir. Destanlarda yaşlı birisi olarak yer alması ise tecrübe ve deneyimin vurgulanması içindir.

Kazak destanlarında bu tipin belirgin özelliği kahramanın da içinde bulunduğu savaşlarda bilgi ve tecrübesi ile kahramana ve kahramanın yardımcısı tiplerine görev verip orduyu yönlendirmesidir. Bu sebeple de destan içerisinde çoğunlukla handır. Bu tip, savaş zamanında “E2. Yönlendirme veya görev verme” ve “E20. Nasihat ve duada bulunma” eylemleri sergileyerek kahramanın başarıya ulaşmasını sağlar. Bilge devlet adamı tipi incelenen destanlardan “yedisinde” vardır ve bu yedi destanda toplam “on” eylem sergiler. İlgili destanlarda Hasanhan (Arıkan, 2007a, s. 745-783), Tügel (Karaca, 2007, s. 15-23), Adilhan (Sengirbayev, 2007, s. 293), Nur (Sengirbayev, 2007, s. 425-429), Mamay Han ve Sıpira Jırav (Sengirbayev, 2007, s. 935-397), Kobanbay (Sakenov ve Avespayeva, 2009, s. 215-219) ve Abılay (Alpısbayeva vd, 2010, s. 184-186) bilge devlet adamı tipidir. Bu tiplerden Tügel ve Kobanbay ikişer eylem, diğerleri ise birer eylem sergiler.

Oljabay Jene Kırk Batır Destanı'nda Abılay, Kalmukların kalabalık olması nedeniyle korkan orduyu cesaretlendirir ve verdiği taktiklerle orduyu harekete geçirir (Alpısbayeva vd, 2010, s. 184-186). Dolayısıyla bilge devlet adamı tipi yönlendirme ve görevlendirmelerle savaşın kazanılmasına katkı sağlar. Kazanılan savaşların ardında da genellikle kendi deneyimlerini aktarır dualar eder.

Örneğin Barak Batır Destanı'nda Tügel, Barak'a yolunun eski erlerin yolu olmasını, bahtının yükselmesini dua edip Müslümana saldırmamayı, düşmandan canını esirgememesini ve adaletli olmasını nasihat eder (Karaca, 2007, s. 75-79). Böylece metin yapısı içinde kahramanın varlık alanını ve gücünü artırma, kahramanın girdiği savaşları kazanmasına yardım etme işlevi görür. Bu sayede destanı dinleyenlere bilgi ve tecrübenin önemli olduğu mesajı verilir, savaşı kazanmada güç kadar taktiklerin de önemli olduğu vurgulanır.

1.8. Sağduyulu Düşman Tipi

Sözlü anlatılarda tiplere yer verilir. Böylece anlatıcı icra sırasında belli kalıplarla tekrarlanan yapıları rahatlıkla kullanır. Değişken (yuvarlak) karakterlerde⁷ ise bu pek mümkün değildir. Ancak halk anlatılarında bazen bir tip olumsuz iken olumlu olabilmektedir. Duman (2017, s. 282-290) bu tarz durumlar için "tip değiştiren karakterler" ifadesini kullanır. Anlatı içerisinde bir karakterin birden fazla tipi temsil edebildiğine dikkat çeken Duman, böylece anlatıcının anlatmaya yeni tipler sokmadığını ifade eder. Çünkü yeni bir tip demek öncelikli olarak olumsuz tipin kahraman tarafından cezalandırılması, ardında da yeni tipin tanıtılması demektir. Bunlar ise yeni epizotlar anlamına gelir.

Anlatıcı hem bu durumdan kurtulmak hem de yanlıştan doğruya geçilebileceği mesajını vermek için destanlarda olumsuz tipi olumlu tip yapabilir. Bunun önemli örneklerinden biri "sağduyulu düşman tipi"dir. Sağduyulu düşman tipi önceleri düşman safında yer alırken kahramana yönelik bir eylemde bulunmaz ancak kahramana karşı yapılan harekâtın içinde yer alarak düşman safında durur. Kazak destanlarında ortaya çıkışını sağlayan ise gerginliğin üst noktaya çıktığı bir anda sergilediği "E21. Barış tesis etme" eylemidir. Bu sayede sağduyulu⁸ davranarak savaşı durdurup kahramana dost olur. Tüm bunlardan hareketle de bu tipe "sağduyulu düşman tipi" adı verilmesi uygun görülmüştür.

Kazak destanlarının "dördünde" gördüğümüz sağduyulu düşman tipi Kökşe Oğlu Er Kosay Destanı'nda bir Kalmuk'tur. Destanda Kosay tüm düşmanlarını öldürür. Geriye ise sadece bir tane Kalmuk kalır. Sağ kalan Kalmuk da Kosay'a saldırıp atının üstünden çekip yere indirir. Kosay'a geçmişte annesine yardım etmesi sebebiyle öldürmekten vazgeçtiğini söyler ve Kosay ile dost olmayı teklif eder. Böylece iki bahadır dost olurlar (Sengirbayev, 2007, s. 973-975).

Sağduyulu düşman tipinin destanlardaki yapısal işlevi kendi safında yönetimi ele alıp kahraman ile barışı sağlayarak savaşı durdurmasıdır. Zihinler olumsuz hazırlanmışken birden bire olumlu bir eylemin sergilenmesi ve destanın seyrinin değişmesi ile anlatı tekdüzelikten kurtulur.

Barak Batır Destanı'nda olduğu gibi kahramanın yanında durmanın neticesi ise onun dostluğunu kazanmaktır (Karaca, 2007, s. 55). Bu destanı dinleyenlere devlet yöneticisinin yanında olmanın ve ona dost olmanın mükâfatı gerektirdiği; aksi bir durum

⁷ Değişken (yuvarlak) karakterler sadece kendini temsil eden, olay ve durumlara göre psikolojisi ya da konumunu değişen ve değişiklik göstermeye açık olan karakterlerdir.

⁸ Sağduyu: "Doğru, akla uygun yargılar verme yeteneği, aklıselim, hissiselim." (TDK, 2011: 2004).

da ise ceza ile karşı karşıya kalınacağı öğretilir. Ayrıca olumsuzun içinde de olumluların olabileceği, şartlar ne olursa olsun iyinin yanında yer alınabileceği mesajı dinleyiciye verilir.

1.9. Yetkin Yardımcı Kadın Tipi

Yetkin yardımcı kadın tipi geçmişte yapılan çalışmalarda genellikle adından da hareketle “Kırk Kız tipi” olarak adlandırılır. Buradaki kırk kelimesi çokluğu ifade eder. Kazak destanlarında bu tip “Otuz Kız”, “kırk nedime ya da nedime”, “hizmetçi” gibi farklı adlarla yer alıp benzer eylemler sergiler. Bu da bizlere sayı bakımından kimi zaman çok olduğunu -ki onda da her zaman kırk değildir- kimi zaman da tek olduğunu gösterir. Bununla birlikte Kırk Kız bazı destanlarda olumsuz tiptir.

Örneğin Alpamış Destanı’nda cadının hizmetinde olan Kırk Kız, tıpkı Erlik’in kızları gibi çeşitli hilelerle Alpamış’ın asıl hedefe ulaşmasına mani olur (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 81-92).

Kazak destanlarını incelediğimizde bu tipin “E22. İdeal bir kadına hizmet etme, E23. Sevgililerin buluşmasını sağlama” eylemlerini “altı” kez sergilediği görülür. Yukarıda bahsettiğimiz adlandırmadaki problemlerin yaşanmaması için makalenin yöntemi doğrultusunda tipin eylemlerinden hareketle “yetkin yardımcı kadın tipi” adı verilmiştir. Bu tipi olumsuz yardımcı kadınlardan ayıran en temel özelliklerinden biri “yetkin” kelimesinin içinde barındırdığı “doğru ve yanlış ayırabilecek olgunlukta ve yetkinlikte olmasına bağlı olarak durduğu yerdir. Bu yer ise ideal kadın tiplerden birine hizmet etme şeklindedir. Esasında bu durum toplum tarafından ideal kabul edilen bir kadın tipin yardımcı olabilecek yetkinlikte olmakla da ilgilidir.

Yetkin yardımcı kadın tipi Kazak destanlarının “beşinde” yer alır. Bunlarda hep ideal sevgili tipinin hizmetindedir. Ğavazhan Kıssası’nda Juldızay’ın hizmetinde bulunan “Kırk Kız” (Arıkan, 2007a, s. 667-671) ve Kundızay’ın hizmetinde bulunan “kırk peri kızı /kırk nedime /nedime” (Arıkan, 2007a, s. 699-703), Kubıkul Destanı’nda Akbilek’e hizmet eden “yaşlı hizmetçi” (Arıkan, 2007b, s. 223-249), Kambar Batır Destanı’nda Nazım’a hizmet eden yengeler (Türkmen ve Arıkan, 2011, s. 188-189), Er Begzat Destanı’nda Gülsim’e hizmet eden “Kırk Kız” (Jumandilova vd., 2015, s. 165) yetkin yardımcı kadın tipleridir.

Bu tipler, Kazak destanlarında ideal sevgili tipine günlük işlerde yardım ederek kurguyu genişletirler. Nadir olarak bu tipin savaşıarak yardım ettiği de görülür. Bununla birlikte birbirine âşık olan kahraman ve ideal sevgili tipinin buluşmasında da bu tip önemli rol oynar. Kubıkul (Arıkan, 2007b, s. 223-249) ve Er Begzat (Jumandilova vd., 2015, s. 160-163) destanlarında sevenleri kavuşturan yetkin yardımcı kadın tipidir.

Köroğlu Ğavazhan Kıssası’nda bir peri olan Kundızay’ın yanında kırk nedime ise hem ideal sevgili hem de kahraman için önem taşır. Destanda bu tip; Kundızay’ın tahtını taşıyarak ve Ğavazhan ile olan düğünü yaparak ideal sevgili tipine hizmet eder (Arıkan, 2007a, s. 677-681). Bununla birlikte Kokıy Han’ın ani saldırısında zor durumda kalan Ğavazhan’a yardıma gelen Kundızay, Kırk Kız’a taş toplayıp düşmana atmasını emredince peri kızları taş atıp düşmanı geri püskürtür (Arıkan, 2007a, s. 699-703). Bu yönüyle de yetkin yardımcı kadın tipinde itaat ve devleti yönetenlere hizmet etme öne çıkar. Ordu millet anlayışına sahip Türk milletinin en küçük ferdinin en küçük eyleminin büyük önem arz ettiği de bu tip aracılığıyla vurgulanmış olur.

Sonuç

Kazak destanlarında yer alan olumlu tiplerin tespit edilmesi, bu tiplerin işlevlerinin anlaşılabilmesi için makalede yapısal yöntem kullanılarak metinler küçük parçalara ayrılmıştır. Bu ayırma işleminde karakteristik eylemler ile birlikte bu eylemleri sergileyen tipler tespit edilmiş ve tek tek incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda “dokuz” olumlu tip tespit edilmiştir. Bunların içerisinde yirmi dokuz (29) destanda yer alan ve tekrarlarla birlikte doksan altı (96) eylem sergileyen kahramanın yardımcısı tipi en sık yer alan tiptir. Kahramanın yardımcısı tipleri, özellikleri bakımından üçe ayrılır. Bunlardan birincisi kahramanın arkadaşı ve askeri, ikincisi olağanüstü özellikler gösteren yoldaşı ve üçüncüsü de önce olumsuz özellikler gösterip sonra pişman olan dostudur. İkinci grupta belirttiğimiz kahramanın yardımcısı “olağanüstü yoldaş tipi” ve üçüncü grupta yer alan kahramanın yardımcısı da “pişman yardımcı tipi” olarak değerlendirilebilir. Ancak sergilenen eylemlerin kahramanın yardımcısı olma noktasında buluşuyor olmasından hareketle kahramanın yardımcısı tipi adı altında toplanması uygun görülmüştür.

Kahramanın yardımcısı tipinin hemen ardından on yedi (17) destanda yer alan ve elli (50) eylem sergileyen olağanüstü kurtarıcı tipinin geldiği görülür. Olağanüstü kurtarıcı tipi diğer tiplere göre geniş etkileşime sahiptir. O, başta kahraman olmak üzere diğer olumlu tiplerle iletişim kurup onlara yardım eder. İdeal sevgili tipi de tıpkı olağanüstü kurtarıcı tipi gibi on yedi (17) destanda yer alır ve bu destanlarda otuz altı (36) eylem sergiler. Kahramanın duygusal yönden desteklenmek istenmesi ve bir destanda birden fazla sevgilinin olmasından dolayı kadın tipler içerisinde, en fazla ideal sevgili tipine yer verilir.

İdeal baba ve ideal anne tipleri de Kazak destanlarında birbirine yakın oranda yer alan tiplerdir. Bu yakınlığın sebebi, destanlarda aile kurgusu içerisinde yer almalarıdır. Nitekim sergiledikleri eylemlerin çoğunluğu da bu doğrultudadır. Haberci, bilge devlet adamı, yetkin yardımcı ve sağduyulu düşman tipleri ise en az yer alan tiplerdir. Destanlarda yer alma oranları ile sergiledikleri eylem sayıları da birbirine oldukça yakındır.

İsimlerini verdiğimiz dokuz tipin tamamının yer aldığı bir Kazak destanı yoktur. Bu da anlatıcının bir formüle göre anlattığı metne, her tipi sıkıştırmadığını gösterir. İhtiyaç duyduğunda ilgili epizotun içine ilgili tipi yerleştirir. Böylece alt bir kategori olarak her tipin bir etkinlik alanı oluşur. Bu etkinlik alanları incelendiğinde savaşla ilgili eylemlerin önemli olduğu, bu eylemlere katkı sağlayacak tiplerin destanlarda yoğun olarak yer aldıkları söylenebilir.

Mevcut bilgilerden de hareketle olumlu tiplerin yapısal işlevlerine baktığımızda öncelikli olarak olumlu tiplerle “kahramanın maddi manevi güç ve başarısı artırılır”. Hemen hemen tüm olumlu tipler bu fonksiyonla yer almakla birlikte olağanüstü kurtarıcı ve kahramanın yardımcısı tipinin temel varlığının bu işlev olduğu söylenebilir. Bu tipler savaş ve seferlerde sergiledikleri eylemlerle kahramanın olumsuz tipler karşısındaki gücünü ve başarısını daha da artırır. Kurtarıcı tipi eylemleriyle kahramanı yaratıcının temsilcisi yaparak yenilmez kılarken kahramanın yardımcısı tipi de sergilediği eylemlerle kahramanın savaşta başarılı olmasını sağlar. İdeal sevgili tipinin sergilediği âşık olma ve evlenme eylemleri ise kahramanın duygusal yönden varlık alanını artırır, aile yapısı içerisinde kahramanı önemli bir noktaya taşır. Kazak destanlarında olumlu tiplerin bir diğer yapısal işlevinin “olay örgüsünü genişletme” olduğu görülür. Olumlu tipler sergiledikleri eylemlerle yeni epizotun başlatıcısı ya da kahramanın merkezinde olduğu epizotların bir parçası -çoğunlukla böyledir- olurlar. Yeni epizotların oluşmasını daha çok ideal baba, ideal anne ve kahramanın yardımcısı tipleri sağlar. Kahramanın merkezde olduğu epizotun içinde yer alan tipler ise mevcut epizotun içeriğini zenginleştirir. Aktif

olarak değerlendirdiğimiz ideal sevgili tipleri, sergiledikleri eylemlerle durgunlaşan anlatıyı yeniden hareketlendirir. Kahramanın yardımcısı tipleri ise anlatıyı daha da genişletirler. Bu anlamda darda kalanı kurtarma, yönlendirme veya görev verme, kötülük olduğunu ya da olacağını sezme ve barış tesis etme gibi eylemlerin bu işlevle yer aldığı söylenebilir.

Olumlu tiplerin bağlamsal işlevlerine baktığımızda öncelikli olarak “bireysel ve toplumsal eğitim ile kültürel mirası aktarma” işlevini görürüz. Destanlar bir yönüyle iyi ve kötünün karşılaştırılmasıdır. Anlatıcı, olumlu tipler üzerinden etik davranış bilincini dinleyicilerde oluşturur. Ancak bu davranış çoğunlukla vatana, millete ve bunların temsilcisi kahramana sadakat ve yardım üzerine kuruludur. Bu tutumun neticesi ise mükâfattır. Sağduyulu düşman ve kahramanın yardımcısı tipleri aracılığıyla her ne olursa olsun iyiye dönüşün mümkün olduğu ve bunun mükâfatının alınacağı vurgulanır. Kazak destanlarında üç ayrı tip tarafından yönlendirme veya görev verme eyleminin gerçekleştirilmesi bilgi ve tecrübenin önemi ile ilgilidir. Böylece savaşları kazanmada güç kadar bilgi ve manevi güce dayanmanın da önemli bir unsur olduğu öğretilir. İşlevlerden bir diğeri de “rahatlama sağlama”dır. Destanlarda sevdiğine kavuşamama bir gerginlik oluşturur. Bu durum toplumda da görülebilir. Yetkin yardımcı kadın tipinin sergilediği “sevgililerin buluşmasını sağlama” eylemi ile bu sorun ortadan kalkar ve sevgililer buluşur. Bu da psikolojik olarak destanı dinleyenlerde rahatlamayı sağlar. Yine kahramanın yardımcısı tipi tarafından olumsuz tiplerin cezalandırılması da benzer işlevdedir. Hayat şartlarının ağır yükleri altında zor durumda kalan dinleyiciler, olağanüstü kurtarıcı tipinin sergilediği eylemlerle sebeplerin kalktığı bir ortamda bile umut olduğuna inanarak yarınları ümitle bakarlar. Son bağlamsal işlev ise “siyasi ve sosyal destek sağlama”dır. Her daim savaşmaya hazır bir toplumun motivasyonunun yüksek olması gerekir. Bu anlatılar vasıtasıyla düşman gösterilen Kalmuklar, Indıslar ve Ruslara karşı toplumun devamlı teyakkuzda olması, her bağlamda ve her şartta kendi yöneticilerine destek vermesi sağlanır. Yine olağanüstü kurtarıcı tipinin sergilediği eylemlerle de vatan için yapılan mücadelenin kaynağının kutsala bağlanması söz konusudur.

Sonuç olarak Kazak destanlarında olumlu tiplerin en temel yapısal işlevi yurdu için mücadele eden kahramanı direkt ya da dolaylı olarak desteklemektir. Bağlamsal işlevi ise kahraman nezdinde yurt ve millet için önem arz eden eylem ve değerleri aktarmaktır.

Kaynakça

- Alpısbayeva, K. - vd. (2010). *Kazak Destanları VII*. (akt. Bülent Bayram). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2003). *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Arıkan, M. (2007a) *Kazak Destanları I: Köroğlu'nun Kazak Anlatımları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b) *Kazak Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balkaya, A. (2017). *Türk Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları*. Kayseri: Fenomen Yayınları (2. Baskı).
- Çobanoğlu, Ö. (2010). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları (5. Baskı).
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Duman, M. (2012). Bozkurt'tan Hızır'a Türk Halk Anlatılarında Kılavuz. *Milli Folklor Dergisi*, Sayı, 96, 190-201.
- Duman, M. (2017). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler*. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Ekici, M. (2000). Dede Korkut Kitabındaki Kadın Tipler. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2 Tıpkı Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Jirmunskiy, V.M. (1960). *Skazanie Ob Alpamişe İ Bogatırskaya Skazka*. İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı.
- Jumadilova, M. – vd. (2015). *Kazak Destanları X*. (akt. Ekrem Ayan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jung, C. G. (2020). *Dört Arketip*. (çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2016). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, S. (2007). *Kazak Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korgonbekov, B. (2010). *Kazak Destanları V: Şora Batır*. (akt. İsmail Turan Kallımcı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- McGinn, Colin (2003). *Ethics, Evil, And Fiction*. New York: S. Oxford University Press.
- Propp, V. (2018). *Masalın Biçim Bilimi*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sakenov, S. ve Avespayeva, P. (2009). *Kazak Destanları VI: Karaca, Oktay Selim* (akt.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sengirbayev, M. J. (2007). *Kazak Destanları IV: Kırım'ın Kırk Batırı*. (akt. Fikret Türkmen – Metin Arıkan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (haz. Şükrü Haluk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temur, N. (2012). *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kurgan Yayınları.
- Türkmen, F. ve Arıkan, M. (2011). *Kazak Destanları VIII: Alpamiş ve Kambar Batır Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.